

HUGOLIN LANGKAMMER OFM
Lublin

LISTY APOKRYFICZNE (ROZMOWY ZMARTWYCHWSTAŁEGO JEZUSA Z UCZNIAMI)

Ewangelie kanoniczne dostarczają nam kilku rozmów Jezusa zmartwychwstałego ze swoimi uczniami. Ograniczają je jednak bardziej do pouczeń ze strony Jezusa, jak to stwierdzają Dz 1, 3: „ukazywał się im przez czterdzieści dni i mówił o królestwie Bożym”.

W Ewangeliach kanonicznych pouczenia te należą do całości dzieła. Literatura apokryficzna stworzyła oddzielny rodzaj literacki, zajmujący się wyłącznie tymi pouczeniami. Treść ich odbiega od mów Jezusa zmartwychwstałego zawartych w Ewangeliach kanonicznych i zdradza gnostyckie tendencje doktrynalne. Chrystus jakby wtajemnicza swoich uczniów i swoje uczennice w „najważniejsze” sprawy zbawcze. Dotyczą one przeróżnych zagadnień. W sumie wszystko zdąża ku temu, by pokazać, iż gnostycy otrzymali „swoją wiedzę” od samego zmartwychwstałego Pana, a ponieważ tylko im została objawiona, innym jest nieznana.

Przez odkrycie tekstów z Nag Hammadi oraz publikację koptyjskiego papirusu Berolinensis 8505 stało się ewidentne, że rozmowy Jezusa z uczniami po swoim zmartwychwstaniu nie ograniczają się tylko do nielicznych fragmentów znanych z pism, jak *Pistis Sophia* oraz *Dwu Ksiąg Jehu*, lecz były zjawiskiem ogólniejszym w świecie chrześcijańskich gnostyków.

Z tekstów z Nag Hammadi na szczególną uwagę zasługują *Epistola Jacobi Apocrypha* oraz *Księga Tomasza Mocarza*. Nie bez znaczenia są także inne: *Ewangelia według Maryi*, *Apokryf Jana*, *Sofia Jezusa Chrystusa*, *Pierwsza Apokalipsa Jakuba* i koptyjska *Apokalipsa Pawła*.

Żadne z tych wspomnianych gnostyckich pism nie przedstawia jakiegoś zdecydowanego rodzaju literackiego. Wydaje się, że związek literacki i tematyczny z ewangelicznymi wzorami jest bardzo luźny a może nawet formalny. Forma epistolograficzna także nie jest czysta. Listy apokryficzne nie są ani ewangeliami ani listami.

1. LIST JAKUBA (LJk)

Tytuł epistula wskazuje w tym wypadku na formę, która cechuje to gnostyckie dzieło odkryte w Nag Hammadi. Rozmowa Jezusa po swoim zmartwychwstaniu została tu ujęta w ramy listu. Nadawcą jego jest Jakub, a adresatem jakiś „brat” Ponieważ czytelna jest tylko ostatnia sylaba jego imienia (*thos*), skazani jesteśmy na domysły (może Kerinthos? – tak H. M. Schenke). Treścią listu jest tajna wiedza (*apokryphon*), przekazana Jakubowi i Piotrowi przez zmartwychwstałego Pana, którą nadawca pragnie się podzielić z adresatem. Jak wynika z treści, Jakub jest osobą pierwszoplanową. Chrystofanie, które także podkreślają EwKan i 1 Kor 15, 3-10, trwały według LJk aż 550 dni – a nie 40 dni (por. Dz 1, 3).

Apokryf nie jest zainteresowany okolicznościami chrystofanii, lecz samą treścią objawienia, którą Pan przekazuje niemalże wyłącznie Jakubowi i Piotrowi. Inni uczniowie zaznajamiają się tylko pobieżnie z objawioną treścią. Natomiast wszystko przekazuje Jakub w liście swojemu adresatowi. Po skończonych objawieniach Jezus uchodzi do nieba. Jakub i Piotr jakby Mu towarzyszą. Obok eschatologicznej i kosmologicznej tematyki objawień zapisanych przez Jakuba w liście dominuje tematyka chrystologiczna. Jest ona jednak tylko przeznaczona dla wybranych i wtajemniczonych. Nawet uczniowie, oprócz Jakuba i Piotra, nie znają jej pełnej treści. Adresat otrzymuje polecenie, aby pilnie strzegł jej treści, która nie jest przeznaczona dla mas (1, 15 nn).

2. KSIĘGA TOMASZA MOCARZA (KsTomM)

Za autora tego stosunkowo małego i prostego pisma podaje się Mateusz. Był świadkiem rozmowy Jezusa z Tomaszem. A więc treścią apokryfu jest pouczenie dane Tomaszowi. W piśmie uchodzi za bliźniaczego brata Jezusa i „prawdziwego przyjaciela” Ten fakt jest podstawą ku temu, by Tomasz dokładnie „poznał” siebie, kim jest, kim był i kim będzie. Właściwie Tomasz

posiada już „wiedzę”, gdyż poznał, że Jezus jest „poznaniem prawdy” Stąd też i Tomasz będzie się uważał za „autopoznawcę” Poznanie samego siebie jest podstawą i początkiem poznania tajników wszechświata. Ludzie nie wtajemniczeni nie znają prawdy i stąd to ich postawa jest wobec niej negatywna. Natomiast Tomasz należy do wyjątkowych wybrańców Pana, skoro Jezus zmartwychwstały przekazał mu swoje „poznanie” i swoją „wiedzę”. Oprócz momentów ezoterycznych pisma, elementów gnostyckiego poznania, które prowadzi do „samozbawienia”, na końcu listu Jezus obiecuje w liczbie mnogiej osiągnięcie „spokoju”, najwyższego dobra zbawczego w gnozie, znanego już z innych pism gnostyckich: „A skoro wyzwolicie się z trudów i namiętności ciała, osiągniecie spokój przez Dobrego i będziecie panować z Królem, z którym się zjednoczycie i który się z wami zjednoczy odtąd aż po wszystkie wieki. Amen” (145, 12-15).

Już ze zmiany liczby pojedynczej na mnogą zauważyć można, że pismo przeznaczone jest dla pewnych kół gnostyckich, a nie tylko dla jednego człowieka. Sztuczne wyodrębnienie Tomasza ma wskazać na pochodzenie wiedzy gnostyckiej od samego Pana, którego Tomasz jest bliźniakiem. Jest on niejako pośrednikiem pomiędzy Panem a gnostykami. Wynika to zresztą z końcowego zdania: „Księga Tomasza Mocarza, który pisze do doskonałych” (145,17). Otrzymał natomiast wyraźny zakaz przekazania tej ważnej treści objawienia „ślepcom” (141, 19-23; 142, 27-30).

Porównując to pismo z poprzednim apokryfem dochodzimy do wniosku, że nie jest to czysta forma listu, lecz „pouczenie Jezusa”, które otrzymało w samym zakończeniu nadawcę.

3. LIST APOSTOŁÓW (LAp)

A. Stan badań

Jest to jedno z niewielu pism apokryficznych, o którym aż do czasów jego odkrycia nic nie wiadano, nawet z cytatów pisarzy kościelnych. Natrafił na nie Carl Schmidt w 1895 r. Oryginał grecki zaginął. Pismo zachowało się w koptyjskim przekładzie na pewnym papirusie z IV/V wieku oraz w etiopskim tłumaczeniu w kilku rękopisach z XVIII wieku, nadto fragmentarycznie w języku łacińskim na pewnym palimpseście znajdującym się w klasztorze Bobbio. Całość dzieła prezentuje tylko wersja etiopska, która jednak jest tłumaczeniem z arabskiego przekładu. Natomiast tekst koptyjski wywodzi się bezpośrednio z greckiego oryginału. Niestety wersja koptyjska jest bardzo uszko-

dzona. W tłumaczeniu etiopskim dodano do LAP szeroki ustęp zawierający apokaliptyczną mowę Jezusa wygłoszoną w Galilei, co utrudnia jednolity podział na rozdziały i wiersze. Uwzględniam numerację proponowaną przez odkrywcę, który zalicza późniejszy ustęp posiadający 11 rozdziałów do całości. Tytuł wzięty został ze zwrotu 1. rozdziału: „List kolegium dwunastu” i widnieje tylko w uszkodzonych łacińskich fragmentach, nie w całości (epistula ...).

Oryginał grecki powstał prawdopodobnie już w połowie II wieku, przypuszczalnie w Egipcie.

Czy mamy jednak do czynienia z listem, jak to wynika z tytułu dzieła? Tylko początek posiada wyraźny charakter listu. Część zasadnicza, na którą składają się objawienia Jezusa zmartwychwstałego, przeplatane pytaniami uczniów, wskazywałaby na rodzaj pouczeń ewangelicznych, mających jednak zabarwienie mów objawieniowych, których celem jest zmanifestowanie bóstwa Jezusa Chrystusa i faktyczności Jego wniebowstąpienia jako Boga i jako człowieka.

Mowy Jezusa zmartwychwstałego w apokryfie najbardziej zbliżone są do mów pożegnalnych Ewangelii Jana. W LAP dialog jest jednak bardziej proporcjonalny – Jezus przemawia 56 razy, uczniowie pytają 55 razy. Jezus też każdorazowo otwiera dialog i kończy go, przy tym w większości wypadków wtręty apostołów są o wiele krótsze niż mowy Jezusa.

Cel dzieła jest wyraźnie polemiczny. Stąd też pouczenia Jezusa zdradzają inny akcent i treść teologiczną niż mowy objawieniowe czwartej Ewangelii. Pismo stacza walkę z doketyczną chrystologią i z dualistyczną antropologią, i wyraźnie skierowane jest przeciw dwóm przywódcom frakcji heretyckich: Szymonowi i Keryntowi (1; 7). Należy się z tym liczyć, że nie są to tylko fikcyjne osoby. Sposób walki jest podobny, jak np. w Jd i 2P. W zasadzie jednak jest swoisty i nie znany pismom kanonicznym NT. LAP powołuje się na autorytet samego zmartwychwstałego Pana, który przed swoim wniebowstąpieniem przekazuje apostołom podstawowe prawdy chrześcijańskie. A więc apokryf czyni to samo, co wspomniane gnostyckie pisma tego typu. LAP walczy bronią, która dla pism gnostyckich stanowi decydujący argument autentycznej wiary, wiedzy i poznania. LAP potrafi jednak oczyścić swoją formę walki od typicznie gnostyckich znamion, głównie z ezoterycznego charakteru. Objawienia w LAP są przeznaczone dla wszystkich apostołów a nie dla pojedynczego i wybranego ucznia. Również treść objawienia ma się stać własnością wszystkich wiernych, jak to wyraźnie stwierdza pismo, przybierając w ten sposób charakter pisma misyjnego: „Oto co Jezus objawił swoim uczniom jako polecenie (list) i jak Jezus Chrystus objawił katolikom

pismo kolegium apostołów, uczniów Jezusa Chrystusa, skierowane przeciw pseudoapostołom Szymonowi i Keryntowi. Tak jak myśmy to usłyszeli, zachowali i napisali dla całego świata, tak też wam przekazujemy to radośnie w ufności, wam braciom i siostram naszym, w imię Boga Ojca, Pana Wszechświata i w Jezusie Chrystusie” (1).

„(My) Jan i Tomasz i Piotr i Andrzej i Jakub i Filip i Bartłomiej i Mateusz i Natanael i Judasz Zelota i Kefas, piszemy do Kościołów Wschodu i Zachodu, Północy i Południa (2).

Już z tych dwu wprowadzających zdań wynika, że pewna grupa chrześcijan uważająca się za prawowierną, pragnie przekazać autentyczną treść wiary Kościoła Katolickiego, pisząc list powszechny do wszystkich wyznających tę samą wiarę. Pismo pragnie zapoznać wiernych z prawdziwą wiarą celem uchronienia od herezji, jaką głoszą głównie Szymon i Kerynt.

B. Treść i tendencje doktrynalne

Całość składa się z trzech zasadniczych części:

1. charakterystyka prawdziwej wiary (3-8);
2. okoliczności przygotowujące objawienia (9-12);
3. objawienia (13-50).

Jak z powyższego widać, pismo najwięcej miejsca i uwagi poświęca samym objawieniom, a nie części katechetycznej o prawdziwej wierze. Część ta skupia się wokół dwu zasadniczych prawd: że Bóg jest Stwórcą i Panem wszechświata i że Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem, który przyjął ciało ludzkie. Na formę tej części składają się hymniczne i homologiczne sformułowania. Nadto bóstwo Jezusa mają uwierzytelnić cuda. Autorzy dziełka przytaczają w tym celu cuda znane EwKan i dodają inne. Cuda spełniają tu rolę apologetyczną. Są dokumentacją bóstwa Jezusa. Charakter zbawczy cudów, ich rola w realizacji królestwa Bożego na ziemi, tak istotne dla EwKan, nie są znane LAp.

W części drugiej autorzy przygotowują już bezpośrednio objawienia Chrystusa. Jezus ukazuje się uczniom w niedzielę wielkanocną. Motywy wzięte zostały szczególnie z Łk 24,36-43 oraz J 20,24-30. W obu opisach ewangelicznych Jezus pokazuje swoje rany, czyli dokumentuje swoją faktyczną śmierć i zmartwychwstanie równocześnie. Chrystus zmartwychwstały, to ziemski Jezus.

Największą część stanowią objawienia. Nie są one ani przejrzyste, ani ułożone w jakimś porządku chronologicznym. Początek stanowi myśl o wcie-

leniu Jezusa w swojej preegzystencji. On to zmieniając się zstępuje przez sfery niebieskie do łona Dziewicy Maryi (13 n).

Następne objawienie dotyczy przepowiedni uwięzienia jednego ucznia (por. Dz 12 o uwięzieniu Piotra), która miała miejsce w święto Paschy (15). Kolejnym tematem jest przepowiednia paruzji z podaniem jej terminu (16 n.). Czwarte objawienie posiada jakby wprowadzenie dogmatyczne dotyczące jedności Syna z Ojcem, który zostanie wywyższony przez swoje wniebowstąpienie. Po tym ustępie następuje ogłoszenie przykazania miłości i mandatu misyjnego (18-20). Najdłuższe jest piąte objawienie i stanowi wykład o zmartwychwstaniu wiernych według ciała, duszy i ducha (21-26). Kolejne objawienie zajmuje się zstąpieniem Chrystusa do piekieł (27). Następne dwa rozdziały poświęcone są przyszłemu sądowi ostatecznemu (28-29). Po nich jest mowa o konieczności misji ze wskazaniem na skuteczność misji św. Pawła w formie prorocstwa (30-33). Następne objawienie wraca już do poruszonego tematu paruzji, z tym, że uwypukla wydarzenia przed paruzją, prześladowanie chrześcijan, panoszenie się zła, szerzenie błędnej nauki itp. Sąd ostateczny – sąd sprawiedliwy – położy kres wszelkiemu złu i błędowi (34-40). Konsekwencją objawień jest pareneza o praktycznym zastosowaniu przez konkretne wskazówki dla gminy i przez polecenia dyscyplinarne (41-42; 46-50). Nie stanowią one jakiegoś systematycznego ciągu, skoro można je było formalnie przerwać alegorią o ewangelicznych dziesięciu pannach, mądrych i nieroztropnych (43-45). W sumie jednak alegoria stanowi eschatologiczne spojrzenie na życie katolickie, obowiązujące prawdziwych wyznawców Chrystusa, którym On przekazuje najważniejsze prawdy przed swoim wniebowstąpieniem. Ona też stanowi zakończenie LAp.

LAp w odróżnieniu od LJK i KsTmM nie jest gnostyckim pismem i w gruncie rzeczy mieści się w doktrynalnym zasięgu ksiąg natchnionych NT.

Wspólnie ze wspomnianymi pismami gnostyckimi są: forma i wątek wyjściowy. Forma to dialog znany także w literaturze starożytnej, a zwłaszcza schemat: zagajenie – pytanie – odpowiedź (tzw. *erotapokriseis*). Wątek wyjściowy, to dialogi Jezusa zmartwychwstałego ze swoimi uczniami. Jest on także znany EwKan, ale tam występuje w sposób umiarkowany i nie stanowi osobnego tematu. W LJK oraz KsTmM dialogi, a zwłaszcza pouczenia Pana, są przesiąknięte gnozą. W LAp pouczenia Jezusa, które w EwKan miały miejsce za Jego życia, zostały przeniesione na okres pomiędzy zmartwychwstaniem a wniebowstąpieniem. W obu wypadkach forma służy treści i właściwie schodzi na drugi plan, choć ma potwierdzić wiarygodność treści objawionej przez zmartwychwstałego Chrystusa.

4. INNE LISTY APOKRYFICZNE

Warto jeszcze krótko omówić trzy inne listy apokryficzne późniejszego pochodzenia. Ich tematyka nie stanowi rozmów Chrystusa zmartwychwstałego ze swoimi uczniami, nadto bardziej przestrzegają formy listu.

A. List do Laodyjczyków (Laod)

Najstarszy z tych listów, *List do Laodyjczyków*, powstał najpóźniej w IV wieku. Zachował się w wielu łacińskich rękopisach. Podstawową treść stanowią wybrane zdania autentycznych listów św. Pawła, a zwłaszcza Listu do Filipian. Okazję napisania *Listu do Laodyjczyków* dało prawdopodobnie zdanie zawarte w Kol 4, 16: „A skoro list zostanie u was odczytany, postarajcie się, by odczytano go też w Kościele w Laodycei, a wy żebyście też przeczytali list z Laodycei”

B. Listy pomiędzy Pawłem a Seneką (PSen)

Na uwagę także zasługuje korespondencja pomiędzy Pawłem a Seneką. Hieronim (Vir 22. 12) uważał ją za autentyczną. Pismo to składa się z ośmiu listów słynnego pogańskiego filozofa i retora Seneki oraz sześciu listów św. Pawła. Ostatnie dwa nie należały do pierwotnego dzieła powstałego w IV wieku Seneka jest tu przedstawiony jako chrześcijański głosiciel na dworze cesarza. W sposób szczególny wspomniane jest prześladowanie Nerona. Treść listów jest na niskim poziomie zarówno retorycznym jak i tematycznym.

C. List Tytusa (LTyt)

Posiadamy także apokryficzny list Tytusa o czystości, zredagowany w V wieku w przeciętnej łacinie (*De dispositione sanctimonii*). Z treści wynika, że autor walczy z pewnym nadużyciem tzw. małżeństw duchowych, równocześnie podkreślając nadrzędne wartości dziewictwa. Uważa się, że pismo to powstało w Hiszpanii w środowisku pryscylikańskim. Nie znaczy to koniecznie, że sam autor do niego należał. Pewne jest, że zdradza bardzo skrajne poglądy ascetyczne, oparte na podobnych (np. Ps.-Cyprian, *De Singularitate Clericorum. De centesima, sexagesima, trigesima*; Ps.-Hieronimus, *Epistula 42 ad Oceanum*; Bachiarius, *De reparatione lapsi*).

ZAKOŃCZENIE

Śledząc dokładniej *Apokryfy Nowego Testamentu* łatwo można zauważyć zależność ich od Ksiąg Kanonicznych Nowego Testamentu. Najwięcej zależności wykazują apokryficzne *Ewangelie* a najmniej tzw. *Listy apokryficzne*. Właściwie bazują one tylko na wydarzeniu zmartwychwstania Jezusa, które traktują jako historyczne. Ale autorów już mniej obchodzi fakt zmartwychwstania, niż rozmowy Jezusa z wybranymi uczniami po swoim zmartwychwstaniu. A więc nie to, że *ōpthē egegetai ek tōn nekrōn ōpthē tō kepha kai tois dōdeka* – został wskrzeszony z umarłych – ukazał się najpierw Piotrowi a potem Dwunastu, lecz to, że Chrystus zmartwychwstały wtajemnicza swoich w „wiedzę – poznanie nadprzyrodzone” zakryte dla innych. Jest to wyraźna gnoza, według której osiąga się „zbawienie” przez „poznanie”, a Chrystus – Zbawiciel staje się „modelem” zwycięstwa nad złem, ciałem, materią poprzez zmartwychwstanie.

BIBLIOGRAFIA

- M i g n e J. P.: Dictionaire des Apocryphes 1-2, Paris 1856.
 B e n r d e n h e w e r O.: Geschichte der Altchristlichen Literatur, Bd. 1-5, Freiburg i. Br. 1913-1932 (przedruk, Darmstadt 1962).
 B o n a c c o r s i G.: Vangeli apocrifi, vol. 1, Firenze 1948.
 A m i o t F.: Apokryfy Nowego Testamentu, Londyn 1955.
 J e r e m i a s J.: Unbekannte Jesusworte, Gütersloh 1963.
 K r a f t H.: Kirchenväter Lexikon, München 1966.
 C r a v e r M.: I Vangeli apocrifi, Torino 1969.
 D e m b s k a A., M y s z o r W.: Teksty z Nag-Hammadi, Warszawa 1979.
 A l t a n n e r B., S t u i b e r A.: Patrologie (Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter), Freiburg i.Br. 1980⁸.
 Starowieyski M. (red.): Apokryfy Nowego Testamentu – Ewangelie Apokryficzne, t. I-II, Lublin 1986².
 R u b i n k i e w i c z R.: Apokryfy, w: Wstęp ogólny do Pisma Świętego, Poznań 1986, s. 98-125.
 L a n g k a m m e r H.: Apokryfy Nowego Testamentu, Katowice 1989.
 M ę d a l a S.: Wprowadzenie do Literatury Międzytestamentalnej, Kraków 1994.

THE APOCRYPHAL LETTERS
RISEN JESUS TALKS WITH HIS DISCIPLES

S u m m a r y

The apocryphal letters of the New Testament are little known, the letters which concern the talks of the risen Jesus with his disciples. First, the paper presents the letter of Jacob, a gnostic work discovered in Hag Hammadi. The content of the letter is the mysterious knowledge conveyed to Jacob and Peter by the risen Lord. Further we find the Book of Thomas the Strong who was thought to be Jesus' twin brother. Eventually, we have the Letter of the Apostle, also an apocrypha, which manifests the divinity of Jesus Christ and the real fact of His resurrection. The whole text consists of three parts: it characterizes faith, the circumstances preparing for revelation, and the very fact of revelation. We have yet other apocryphal letters, such as: the Letter to Laodiceans, the letter between Paul and Seneca, and the Letter of Titus. The ending says that the crucial point of the letters is to initiate the disciples into the "knowledge" hidden from others. The initiation was carried out by the risen Christ.

Translated by Jan Kłós